

Emlékműkultusz – emlékműkultúra

Deregán Gábor beszélget

dr. Liptai Ervin hadtörténésszel

Múltunkhoz és többnyire korunkhoz is méltó emlékműveket állítunk országszerte. Koszorúzunk és elnevezünk, tisztelgünk és emlékbeszédeket mondunk. S versenyt futva a pusztító idővel, igyekszünk menteni, számba venni, megőrizni a történelmünk emlékeit. Befejezéséhez közeledik például az illetékes minisztérium, számos tudományos intézet, múzeum, hivatal, szövetség, helytörténész együttes munkája nyomán a *Magyarországi történelmi emlékhelyek 1832–1962* című országos kataszter összeállítása, amely mintegy tízezer emléket jelöl.

Becsüljük tehát múltunkat – mondom dr. Liptai Ervin ezredes hadtörténésznek, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnokának.

Ez a nép évszázadok során soha nem volt olyan helyzetben, hogy szíve szerint idézhesse múltját. A szabadságharcok katonáit a győzők puskacső elő állították, börtönbe vetették, vagy bujdosásra kényszerítették, vezetői pedig – csak a legismertebbeket, Rákóczit, Kossuthot említsem – rendre idegen országban kerestek menedéket. Az utódoknak apáik nevét felejteniük kellett, s ha később változott is a politika, az uralkodó osztályok történelmünk emlékeit mindig a saját céljaikra használták fel. A mai, a szocialista Magyarország történelmi hagyományainak alapvető, szerves részei a *nemzeti történelmi hagyományok*, s ezenbelül is a jelentőségüknek megfelelő helyet foglalják el a *forradalmi osztályhagyományok*. Az törvényszerű és természetes is, ha egy forradalmi hatalom a saját előtörténetét jelentő hagyományokat megkülönböztetett módon ápolja. Hazánk mai szellemi arculata minden korábnál gazdagabb azáltal is, hogy saját hagyományainak tekinti a haladó nemzetközi, mindennek-előtt az internacionalista forradalmi hagyományokat. Sajátjaként tiszteli az egyetemes emberi történet minden olyan jelentős eseményét, amely előrevitte a haladást. A mi hagyományunk is a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, ezért nemzeti ünnepünk november 7-e. A mi hagyományunk is – hogy egy másik példát mondjak – a Párizsi Kommun, s nemcsak azért, mert Frankel León és másokon keresztül személyes kapcsolat volt a francia és a magyar munkásmozgalom között, hanem azért is, mert a Kommun jelentős hatással volt a magyarországi munkásmozgalomra. Történelmünk, múltunk, hagyományaink jelentőségével a szocialista nemzettudat formálásában, a szocialista hazafiság, a szocialista hazaszeretet erősítésében betöltött szerepével a párt, a kormány és a Hazafias Népfront vezetése is tisztában van. Nem véletlen, hogy a népfront egyik alapvetően fontos feladatának tekinti a nemzet-tudat, a közösségi érzés, a hagyományok ápolásának erősítését. Vitathatatlan eredmény a honismereti mozgalom kibontakozása, a helytörténelmi kutatások általánossá válása, az emlékek összegyűjtése. Nem egy emlékmű – emléktábla – került ily módon, e társadalmi mozgalom nyomán, a helyére. Más megközelítésben is elmondható: számos emlékmű kezdeményezője volt a Hazafias Népfront, s példákat lehetne idézni, amikor felkarolta nemes szándékú „megszállottak” okos javaslatát.

Miként itéli meg a kutató: beszélhetünk-e Magyarországon emlékműkultuszról?

A felszabadulás után, tehát az elmúlt harminchét esztendőben nagyon sok szép emlékmű született ebben az országban, kezdve a felszabadulási emlékművektől, amelyek megtalálhatók a legkisebb falvakban is, egészen Kiss István nagyszerű tanácsköztársasági emlékművéig. Hogy csak találmra említsék további példákat, a Mező Imre úti mártírelékmű, Ady, Károlyi Mihály, Radnóti, József Attila szobra, Kerényi partizán-emléke. Néhány évvel ezelőtt avattuk fel a pákozdi dombon az 1848.

szeptember 29-e emlékére készített múzeumot és körülötte az emlékparkot, s méltó emlékhely övezi a mohácsi csata elesettjeinek sírjait is. Napjainkban bontakozik ki nagy energiákkal egy nagyon szép kezdeményezés a pusztaszeri emlékegyüttes kialakítására, s szó van több – ha nem is ilyen országos jelentőségű eseményhez kötődő – emlékpark építéséről is. Joggal mondhatjuk hát, hogy valóban jelentős azoknak az emlékműveknek a száma, amelyek történelmi múltunk nagy eseményeihez kötődnek. De nem hallgathatjuk el, hogy sok még a tennivaló. Itt van például a mohi csata színhelye. Hozzánk, a Hadtörténelmi Intézethez is sok kérdés jut el, amely arra kér választ: miért nem talált az oda látogató, az arra utazó egy méltó emlékművet, amely figyelmeztetné, itt történt a magyar történelem egyik legnagyobb katasztrófája. Vagy – néhány év választ el bennünket Buda 1686-os felszabadításának évfordulójától. Egy Fiaáthra emlékeztető, olvashatatlan kopott táblán kívül semmi jelentősebb emlékmű nem idézi azoknak a magyar hősöknek az emlékét – mintegy 15 ezer magyarét –, akik hallatlan bátorsággal küzdöttek az ország felszabadításáért, visszafoglalásáért. Sajátos módon Savoyai Jenő hatalmas szobra nyomja rá a bélyegét a várpalotára, azé a Savoyai Jenőé, aki ebben az időben még alárendelt szerepet játszott. Az ő szobra ott áll, ugyanakkor – még egyszer hangsúlyozom – azokról a magyarokról, akik az elsők között törtek be az ostromlott várba, s akiknek a nevét a korabeli krónikák is megjelölték, semmiféle méltó tárgyi emlékeztető nem található.

Annak idején, itt a bástyán, a Hadtörténelmi Múzeum előtt állt Görgey szobra. Arról lehet vitakozni, hogy Görgey milyen szerepet játszott az 1848–49-es szabadságharcban, de arról nem, hogy ő volt ebben az időszakban a szabadságharc vezére. Buda visszafoglalása mindenképp az ő nevéhez kötődik. Mi lett ezzel a második világháborúban megsérült, eléggé tönkretett szoborral? Senki sem tudja. Megemlíteném – ha már kronológiailag haladunk előre a történelemben –, hogy 1919-el szemben is vannak még tartozásaink. Méltó alkotás nem idézi emlékét olyan személyiségnek – katonaként is hadd beszéljek erről –, mint Stromfeld Aurél. Nemcsak 1919-es vezérkari főnöki tevékenységével, hanem későbbi egész életével is rászolgált a magyar nemzetre, a munkásosztályra, a szocialista Magyarország tiszteletére. Ugyanez vonatkozik a magyar internacionalistákra, akik – mintegy százezeren – ott voltak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és harcoltak a polgárháborúban, részt vettek az egész emberiség sorsára kiható küzdelmekben. Még tovább menve az időben: a II. világháború végén a szövetségesek oldalán hadba lépett magyar demokratikus hadsereg, az I. és a VI. hadosztály emlékét sem jelöli semmi. Legalább egy emléktáblát, egy-egy szál virágot pedig megérdemelnének ezek az önkéntesek, akik az 1945 eleji bonyolult viszonyok között, amikor már mindenkinek elege volt a háborúból, vállalták, hogy fegyvert fognak a kezükbe és küzdenek a fasiszták ellen. Emlékeznünk kellene arra a több száz hősi halált halt tüzérszere is, aki – bár a béke idején – azért áldozta életét, hogy a termőföldet újra szánthassa az eke. Ez utóbbihoz hozzátartozik: már évekkel ezelőtt megszületett az elhatározás a tüzérszék-emlékmű felállítására, Budapestben az I. kerületben. Minden illetékes jóváhagyta a tervet, ám az mind ez ideig mégsem valósult meg. Az ok egész egyszerűen az, hogy többszöri kiírás után sem találkoznai olyan emlékműtervvel, amely egyaránt megnyerte volna a Képzőművészeti Lektorátus és a közvélemény, illetve a megrendelő szervnek képviselőinek a tetszését. Úgy gondolom, a kudarcba nem szabad belenyugodnunk.

Nem, semmüképpen sem, mint ahogy azzal is csak egyetérteni lehet, hogy jócskán vannak még adósságaink múltunkkal – önmagunkkal – szemben. Nyilvánvalóan az adósságok törlesztésének szándékát jelzik az alkalmanként meghirdetett emlékműpályázatok. Érdemes felfigyelni azonban arra, hogy a bírálók mind gyakrabban ítélik sikertelennek a pályázatokat, nem találják a célnak megfelelő, megvalósítható tervet. Örülni kell ennek az igényességnek. Inkább legyen hamvában holt bármily nemes szándék, semmint dacoljon idővel és közvéleménnyel valamely félresikerült emlék. Idézzek példákat, amikor városaink testében idegen test maradt az emlékmű, az általa közvetített üzenet szerencsétlen megfogalmazása miatt?

Nem hiszem, hogy én lennék illetékes bizonyos művészeti kérdések tisztázására – mondja a hadtörténész –, határozott magánvéleményem azonban van. Eszerint az emlékmű – érve azon a szobrot, a domborművet, az emléktáblát, a parkot, az emlékegyüttest, az oszlopot, s a kegyelet kifejezésének bármelyik formáját – sajátos művészeti alkotás. Nemcsak egyszerűen a művész önkifejezése, hanem egy meghatározott gondolat – közösségi gondolat – hordozója. Éppen ezért sajátos feladata is van. Nevezetesen az, hogy az adott történelmi eseményhez, személyhez, hagyományhoz kapcsolódó gondolatot közvetítse a tömegekhez, méghozzá oly módon, hogy az a szemlélőkben megfelelő visszhangot keltsen. Az emlékműveknek az az értelmük, hogy a remélt, várt kedvező választ váltsák ki a nézőkből, nemes gondolat, eszme melletti állásfoglalásra készítsenek. Az emlékmű publicisztikai alkotás. Sikerületlen, elhibázott az olyan, amelyre közönyt a válasz, vagy amely az alkotói szándéktól idegen gondolatokat, érzéseket inspirál. Mert nem szabad a magasztos neveltségű formálni, a nemeset ellenszenvenessé tenni. Természetesen nagyon megfelelhet a funkciójának az az emlékmű is, amely céljai érdekében meghökkenti, netán éppenséggel sokkolja a nézőt. A külföldi példák is bizonyítják, hogy a fantáziának óriási szerepe és óriási lehetőségei vannak, és az emberek – a tömegek – igenis értik a jelképeket. A modernségben odáig elmennek, hogy egyebek között sikerrel alkalmaznak hanghatásokat is, mint például a rigai emlékparkban. Itt, a fasizmus áldozatainak emlékművenél egy mélyedésben elhelyezett metronom ketyegése figyelmeztet állandóan arra, hogy még

nem múlt el a háború, az embertelenség veszélye. (Ehhez tudni kell, hogy a Szovjetunióban, a II. világháborúban a metronomot a légiradó idején használták. A szirénák jeleztek a rádió kezdetét, s mindaddig, míg nem múlt el a veszély, a metronom ketyegése hallatszott a hangszórókban.) A kérdésére, vagy pontosabban: a közbevételére szánt válaszom teljességéhez azonban mindenképpen hozzátartozik – tudunk mi is méltó emlékművet állítani, sőt, emlékműveink többségére büszkén tekinthetünk fel, és kegyelettel hajtunk fejet előttük.

Mégis, mintha mégsem töltének be életünkben, hétköznapjainkban azt a helyet, amelyet nekik szántunk. Dózsa, Rákóczi, Kossuth, Petőfi, a Tanácsköztársaság még csak-csak mond nekünk valamit, Mohács, Pusztazer is ismerős fogalmak, példamutatóan gondozzuk a felszabadulási emlékműveket, úttörők ápolják a virágokat a szovjet hősök sírjain. Ugyanakkor némely kegyhelyünket felveti a gaz, mauzóleumunkat kikezdi az idő, sírhelyeket nem találunk, az emléktáblákról pereg az aranyfésék, utcanévadóinkat nem ismerjük. Emlékművet állítani tudunk, megbecsülni azonban gyakran már kevésbé vagyunk képesek. A szobrok szoborrá válnak, az emléktáblák márványdarabbá, az obeliszkek kővé, az emlékparkok kirándulóhelyekké, idegenforgalmi látványossággá. Gyakran úgy megyünk el emlékműveink mellett, hogy a szűnkben nem mozdul meg semmi. Miért?

Emlékeznünk kell előbb, hogy emlékműveket állíthassunk és emlékműveket állítsunk, hogy emlékezhesünk. Az egyik legfőbb pontként idézem azt az eléggé el nem marasztaló hibát, hogy éveken keresztül alárendelt szerepet játszott a történelemoktatás középiskolánkban. Nagyon nehezen jövétehető mulasztás ez, mert korosztályok nőttek fel, válnak felnőtté anélkül, hogy a magyar és az egyetemes történelem kiemelkedően fontos eseményeit, személyeit, számunkra hallatlanul jelentős hagyományainkat kellőképpen ismernék. S aki nem ismer valamit, azt igaz meggyőződéssel aligha becsülheti, tisztelheti, szeretheti. Sorra kerülnek ki a főiskolákról, egyetemekről magasfokú szakképzettség birtokában olyan fiatalok, akik akár a magyar történelem jelentős eseményeiről is alig tudnak valamit. Nem egy közülük gazdasági, társadalmi, tudományos életünkben vezető beosztást tölt majd be, emberek kisebb-nagyobb közösségeit irányítja. A jövővédő fizikaprofesszora, a közgazdaságtan tanára stb. lesz, miközben a legújabb kori magyar történelem olyan kérdéseiről, hogy mit jelentett 1918-ban a polgári demokratikus forradalom, vagy hogy miért következett be ezt követően nálunk a Tanácsköztársaság, és ez a fejlődés miként fűgött össze a magyar társadalom belső ellentmondásaival, fogalma sincs. Nem beszélve arról, hogy a forradalmi eseményekben vezető szerepet betöltött személyekről, Károlyiról, Kun Béláról, Landleréről, Szamuelyről és másokról is alig tudnak valamit, sok esetben még frázisokat sem. De igaztalanok lennénk, ha mindezt csupán az iskola számlájára íránk!

A szocialista nevelés minden gyengéjét, minden hiba következményét érzékeljük a hadseregben is, és éppen ezért kiváltképp szükségesnek tartjuk az ilyen jellegű nevelőmunka erősítését. A Magyar Néphadseregben folyó nevelő munka nélkülözhetetlen része a szocialista hazaszeretet, az internacionálizmus érzelmi és tudati erősítése. Ennek természetes velejárója, hogy katonáink jelentős szerepet játszottak a pákozdi, a mohácsi és egész sor más emlékmű, emlékpark kialakításában. Ha azt mondtam, hogy önbecsülésünk fehér foltjaiért hiba lenne csupán az iskolát elmarasztalni, ugyanilyen hiba lenne azonban azt hinni, hogy a hazaszeretetre nevelés, a haza fegyveres védelmére való felkészítés is elsődlegesen katonai ügy, vagy katonai érdek. Ez az egész társadalom érdeke és feladata.

Élég gyakran lehet tapasztalni, hogy bizonyos alkalmakkor valóban úgyszólván az egész társadalom megmozdul, emlékezik. Utcákat, intézményeket neveznek el, új emlékművek magasodnak, tudományos üléseket rendeznek, koszorúznak, emlékező-méltató cikkek sora lát napvilágot a lapokban, a folyóiratok különszámokat jelentetnek meg, könyvek sorakoznak a boltok kirakataiban, a televízió, rádió reprezentatív műsorokat sugároz. Ezek az alkalmak az évfordulók, amelyek megünneplése gyakran a kampány méreteit ölti. Emlékeztessenek csak például a Rákóczi, az Ady, a Bartók, a Batthyány évfordulóra, s még jószerevel előtte vagyunk a Kodály-centenáriumnak.

Kétségtelen, eléggé sajátos jellemzője a mi történelmi-művelődéstörténeti emlékezéseinknek a kampányszerűség. De azt is elmondanánk: becsülni való szép emberi vonás, hogy bizonyos alkalmakkor – s kézenfekvő, hogy éppen az évfordulókkor – megállunk egy pillanatra emlékezni, felerősítjük halványuló emlékképeinket. Van abban valami haszonnal járó elkerülhetetlen szükségserűség is, hogy az évfordulók alkalmából jobban koncentrálnunk meghatározott történelmi események idézésére. Az évfordulós készülődések, ünneplések felszínre hozhatnak lappangó értékeket is. Jónéhány esztendeje volt már, de azt hiszem, nagyon sokan emlékszünk jó érzésekkel a fővárosi kerületek televíziós vetélkedőjére, amely tízezreket, a szó szoros értelmében tömegeket mozgató meg. Bizonyította: hagyományaink, értékeink közül emlékezetünk sok mindent őriz, könnyen kaphatók vagyunk arra, hogy újabb ismeretek nyomába eredjünk és igenis, tudunk büszkék lenni múltunkra, jelenünkre. Tapasztalhattuk s gyakran tapasztalhatjuk, hogy milyen nagy jelentősége van a közös emlékek és az ezekhez tartozó tárgyi jelek – s így az emlékművek – ismeretének, idézésének a közösségi tudat, a jó értelemben vett lokálpatriotizmus kialakításában. A baj akkor van, ha túl az évfordulón, mondjuk így: a kampányon, fellélegzünk, nagy kő esik le a szívünkről és a következő jubileumig mindenről megfeledkezünk.

Meglehetősen viharos és ellentmondásokkal teli volt ennek az országnak a múltja, bizonyos kérdésekben nem könnyű tisztán látnunk. Némely történelmi korszakok helyes megítélését szemléletbeli tisztázatlanságok nehezítik. Sokak szerint például ilyen tabu-téma I. világháborús emlékműveink helyzete. Mi erről a véleménye a hadtörténésznek?

A helyükön vannak és a csendes kegyelet övezi őket. Ezek az emlékművek a Horthy-rendszerben a nemzeti tudat manipulálásának, a nacionalizmus szításának eszközei voltak. Ezt a népet századunkban a nacionalizmus felszításával kétszer sodorták saját érdekei ellenére olyan háborúba, amely katasztrófát hozott az országra. A szerencsétlen „Jánosok” akik egy a nép érdekeitől idegen, imperialista háború áldozataivá lettek, jobbra abban a tudatban vonultak a harctérre, hogy a Haza küldi őket és abban a hitben haltak meg, hogy a Hazáért adják életüket. Amíg a háborúért bűnös vezetőket elítéljük, az ő bátorságuk, áldozatuk megértést, kegyeletet érdemel. Múltunk részei ők.

Vannak emlékműveink, sírjaink, sírkertjeink, amelyekről viszont annál többet, beszélünk, okkal. A Mező Imre úti Nemzeti Pantheon témája például újra és újra előkerül, visszatérő gond, hogy történelmünk, nemzeti kultúránk kiemelkedő alakjainak sírja gondozatlan, emlékműve megkopott. Belenyugodhatunk ebbe?

Nagy jelentőségű döntés volt, hogy a korábbi Kerepesi temető váljék nemzeti pantheonunkká. A munka elkezdődött, folyik. Maradjunk azonban a realitások talaján, egy-egy emlékmű felállítása, rendbehozása, gondozása nemcsak a kegyelet függvénye, hanem jelentős erőket is követel. Magam is többször eltűnődtem, hogy miként lehetne szándékunk szerint e téren gyorsabban előre haladni. A Mező Imre úti temetőben nyugvó legkiválóbbjaink nevét országzszerre számos intézmény, üzem, termelősövetkezet, szocialista brigád, úttörőcsapat, iskola viseli. Elképzelhetetlen cselekedet lenne, ha tavasz közeledtén egy-egy közösség kivinne néhány szál virággalántát, ha megfogná a kiskapát, ne adj isten, a vakolókanalat, ha felajánlaná a segítségét névadója sírjának rendbentartásához, illetőleg rendbehozásához?

Túl azon, hogy nemzeti ünnepeinken, évfordulóinkon egy pillanatra megállnak és megemlékeznek kegyelettel a névadókról.

Mert ugye, megemlékeznek?

*Petőfi körtefája
Székelykeresztúron
(Molnár Kálmán felv.)*